

А.О. Полянничко,
здобувач Київського міжнародного університету

ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ, НОРМАТИВНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА (НА ПРИКЛАДІ ФІНАНСОВОГО ПРАВА)

Стаття присвячена принципам права. Розглядається їх функціональність, нормативність і об'єктивність. На підставі загальнотеоретичних і галузевих підходів формується бачення значення принципів фінансового права.

Ключові слова: принцип, функціональність, нормативність, об'єктивність, фінансове право.

Статья посвящена принципам права. Рассматривается их функциональность, нормативность и объективность. На основании общетеоретических и отраслевых подходов формируется видение значения принципов финансового права.

Ключевые слова: принцип, функциональность, нормативность, объективность, финансовое право.

Paper is devoted to the principles of law. Their functionality, normativity and objectivity are considered. On the basis of general theoretical and trade approaches a vision of the principles of financial law is formed.

Keywords: principle, functionality, normativity, objectivity, financial law.

Численні дослідження, присвячені принципам права чи правовим принципам, свідчать про те, що наукові погляди на різноаспектність принципів є вельми різноманітними. Вчені-теоретики та фахівці з конкретних галузей права досліджують, зокрема, функціональність, нормативність та значення принципів права. Не залишаються осторонь і питання сутності, змісту та критеріїв класифікації.

Проблеми принципів права мають комплексний характер, що зумовлює звернення до праць учених у галузі теорії держави та права, конституційного, адміністративного та інших галузей права, а саме: В.Б. Авер'янова, С.С. Алексєєва, І.П. Бахновської, Ю.П. Битяка, С.Д. Гусарєва, Є.Р. Єргашева, А.Л. Захарова, В.Н. Карташова, В.В. Колесніченка, А.М. Колодія, В.К. Колпакова, С.П. Погребняка, П.М. Рабіновича, О.В. Скурка, Ю.О. Тихомирова, Ю.М. Тодики, О.О. Уварової, Т.І. Фулей, Р.Й. Халфінової, Ю.С. Шемшученка, Л.С. Явича та інших.

Метою нашої статті є окреслення питань про функціональність, нормативність та значення принципів права у контексті фінансового права.

Отже, М.С. Малєїн розрізняв принципи права за ступенем нормативності, виділяючи принципи-норми та принципи-законоположення. На його думку, не всі правові принципи мають якість нормативності. Не є нормативними ті з них, які не зафіксовані в конституційних та інших законах, а також деякі принципи, які хоча і знайшли відображення в законодавстві, але не являють собою чітких правил, не формулюють конкретних правил поведінки. Різниця між принципами-нормами і принципами-законоположеннями вчений полягає в тому, що принципи-норми, завдяки своїй "конкретності, ясності, що не допускає неоднозначного розуміння і тлумачення, можуть і повинні безпосередньо застосовуватися при вирішенні конкретних справ всіма загальними та спеціальними судами". Принципи-законоположення, на думку М.С. Малєїна, в силу їх декларативного характеру "не завжди дозволяють однозначно і безперечно встановити невідповідність нормативного акту. Це може зробити Конституційний суд" [1, с. 13]. Проте конкретного критерію для розмежування принципів за ступенем нормативності автором запропоновано не було.

Маємо підстави стверджувати, що у фінансовому праві є і принципи-норми, і принципи-положення, що підтверджується статтями Податкового, Бюджетного та Митного кодексів України, де прямо закріплені відповідні засади.

При цьому вітчизняне законодавство не містить визначення поняття “принципи фінансового права”. Лише у деяких спеціальних законах можна виділити якісь спеціальні принципи. Наприклад, ст. 7 Бюджетного кодексу України (далі – БК України) “Принципи бюджетної системи України” передбачає, що бюджетна система України ґрунтується на таких принципах: 1) єдності бюджетної системи України; 2) збалансованості; 3) самостійності; 4) повноти; 5) обґрунтованості; 6) ефективності та результативності; 7) субсидіарності; 8) цільового використання бюджетних коштів; 9) справедливості і неупередженості; 10) принцип публічності та прозорості.

Відповідно до ст. 4 Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 р. “Основні засади податкового законодавства України” податкове законодавство України ґрунтується на таких принципах: 1) загальність оподаткування; 2) рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації; 3) невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства; 4) презумпція правомірності рішень платника податку в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов’язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу; 5) фіскальна достатність; 6) соціальна справедливість; 7) економічність оподаткування; 8) нейтральність оподаткування; 9) стабільність; 10). рівномірність та зручність сплати; 11) єдиний підхід до встановлення податків та зборів.

Стаття 8 Митного кодексу України від 13 березня 2012 р. “Принципи здійснення державної митної справи” передбачає, що “державна митна справа здійснюється на основі принципів: 1) виключної юрисдикції України на її митній території; 2) виключних повноважень митних органів України щодо здійснення державної митної справи; 3) законності та презумпції невинуватості; 4) єдиного порядку переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України; 5) спрощення законної торгівлі; 6) визнання рівності та правомірності інтересів усіх суб’єктів господарювання незалежно від форми власності; 7) додержання прав та охоронюваних законом інтересів осіб; 8) заохочення доброчесності; 9) гласності та прозорості; 10) відповідальності всіх учасників відносин, що регулюються цим Кодексом”.

Існує підхід, який заперечує той факт, що “принципи та норми права перебувають у діалектичному взаємозв’язку і є взаємозумовленими..., що вони мають право на існування в одній системі права, але як самостійні, структурноутворювальні елементи. Неприйнятним є визначення нормативності принципів права, яку обґрунтовували через ознаки норм права, вказуючи на їх загальнообов’язковість, формальну визначеність та встановленість державою. Однак принципи права є загальнообов’язковими, оскільки засадничих ідей повинні дотримуватися суб’єкти правотворчості під час здійснення правового регулювання суспільних відносин. Принципи права існують задовго до виникнення позитивного права, є основою для його формування й визначають зміст і спрямованість норм” [2. с. 42]. Дійсно, деякі із розглядуваних принципів існували ще до виникнення позитивного права. Проте заперечувати зв’язок принципів і норм права означає, на наш погляд, виведення принципів за межі самого права. Це все одно, що заперечувати зв’язок суспільних відносин і норм права. Сучасне право пронизує всю сферу суспільних відносин, отже, всі керівні вимоги, що висуваються до таких відносин, тобто – принципи.

Тісно пов’язана з нормативністю, але не тотожна їй об’єктивність правових принципів, на що зверталася увага багатьох вчених. Наприклад, В.М. Хропанюк бачив об’єктивність принципів у тому, що вони закріплюють об’єктивні закономірності суспільного життя і “акумуляують у собі найбільш характерні риси права,

визначають його юридичну природу” [3, с. 215]. “Об’єктивність принципів права безпосередньо узгоджувалася з їх ідеологічним характером. Адже, будучи ідеологічною категорією, принципи права розглядалися як вид людської діяльності, який виражає прагнення людей спрямувати свою поведінку відповідно до об’єктивних закономірностей розвитку суспільства. Об’єктивність принципів права пов’язували з тим, що втілення принципів права в життя для будь-якої держави складає об’єктивну необхідність і економічний та політичний устрій держави, дає об’єктивну можливість послідовного здійснення таких принципів” [2, с. 41].

На думку О.В. Смірнова, принципів і конкретних норм, відірваних від тієї чи іншої системи права, не буває, оскільки в них відображені і економіка, і сукупність інших наявних у суспільстві відносин [4, с. 11]. В.Ф. Яковлев вважав, що наукове формування правового принципу означає лише констатацію втілення в нормах права якоїсь істотної риси суспільних відносин [5, с. 57].

Вчені також приділяють особливу увагу питанням об’єктивності принципів. Наприклад, М.Г. Александров розумів об’єктивність у двох аспектах: як необхідність проведення основних принципів в життя і як можливість послідовного здійснення таких принципів, з огляду на економічні і політичні особливості держави [6, с. 17]. Л.С. Явіч розглядав об’єктивність принципів “в тому сенсі, що їх зміст (якщо це дійсно основні початку, а не містифікації чи помилки) зумовлено: а) матеріальними відносинами, б) закономірностями даної суспільно-економічної формації, в) об’єктивними законами відповідного надбудовного явища, його сутністю” [7, с. 10].

На думку П.О. Недбайла, принципи права відображають його об’єктивні якості, зумовлені закономірностями розвитку конкретного суспільства, всією гаммою історично притаманних йому інтересів, потреб, протиріч, компромісів між представниками різних соціальних класів, груп населення. З іншого боку, у принципах права втілюється його суб’єктивне сприйняття членами суспільства, їх моральні та правові погляди, почуття, вимоги, що виражаються в різних теоріях, напрямках правосвідомості. Саме з огляду на це, принципи мають розглядатися з урахуванням уявлень про об’єктивне та суб’єктивне у праві [8, с. 14].

Якщо вести мову про функції принципів права, то виділяють внутрішню і зовнішню функцію. Перша полягає у тому, що принцип є вихідним началом правового регулювання, що забезпечує узгодження та ефективність системи юридичних норм. Усі нормативні приписи мають логічно випливати зі змісту принципів і повністю їм відповідати, що, у свою чергу, дозволяє здійснювати правове регулювання на єдиних началах і забезпечує його максимальну ефективність. Реалізуючи внутрішню функцію, керівні начала обслуговують нормативний масив, їх вплив на суспільні відносини відбувається опосередковано – через визначені ними конкретні юридичні норми. Зовнішня функція виявляється у тому, що принцип є безпосереднім регулятором поведінки учасників суспільних відносин за наявності прогалин та протиріч системи норм права [9, с. 10, 143].

Інший вчений С.Є. Фролов під функціями принципів права пропонує розуміти “відносно відокремлені напрями їх впливу на суб’єктивну і об’єктивну реальність, в результаті яких відбуваються певні зміни в різних сферах суспільної життєдіяльності” [10, с. 7]. Однак з таким визначенням не можна погодитися, оскільки вплив принципів на суспільні відносини може мати на меті не тільки “певні зміни”, а скоріше, навпаки, – забезпечення стабільності і незмінності цих відносин. На наш погляд, під функціями принципів податкового права слід розуміти їх спроможність впливати на суспільні відносини, впливати на їх характер з метою ефективного регулювання податкових правовідносин.

Л.С. Явіч виділяв такі функції правових принципів: функцію забезпечення єдності та внутрішньої узгодженості правового регулювання; програмуючу функцію; функцію загального закріплення суспільних відносин. Дві останні з названих функцій він назвав найбільш значущими. При цьому вчений не заперечував того, що принципи права в змозі і самостійно впливати на суспільні відносини, але зводив їх лише до

дії специфічних норм-принципів, норм-програм, норм-завдань конституційних актів чи формул, що містять основні ідеї, укладені в преамбулах поточних законів [7, с. 32].

Інші вчені вважають, що принципи права у правовій системі виконують такі функції: 1) виступають орієнтиром для законодавця при створенні норм-правил поведінки; 2) забезпечують одноманітність правозастосовної практики; 3) полегшують процес тлумачення права [11, с. 12]. На наш погляд, у цьому випадку йдеться не стільки про функції, скільки про значення принципів.

На думку А.Т. Ковальчука, “принцип права виконує функцію своєрідної системи координат, у рамках якої розвивається відповідна галузь права. Водночас принципи тієї чи іншої галузі права фактично виступають свого роду вектором щодо суспільного руху конкретної сфери, що особливо актуально для фінансового права, яке покликано забезпечувати розвиток фінансової системи і в її рамках врегульовувати фінансову діяльність” [12, с. 182].

Однією з функцій принципів фінансового права є функція індивідуалізації правової галузі. Принципи визнаються більшістю вчених одним з критеріїв поділу права на галузі. Спочатку в основі поділу права на галузі знаходився тільки один критерій – предмет правового регулювання, потім стали називатися два критерії: предмет і метод правового регулювання суспільних відносин. У ході третьої наукової дискусії про систему радянського права (1982 р.) до переліку критеріїв поділу галузей права додатково до предмета і методу були віднесені принципи, цілі і цілий ряд інших критеріїв, оскільки “предмет і метод стали вже не достатні для диференціації галузей права”. Таку наукову позицію, зокрема, займали С.С. Алексєєв, В.П. Мозолін, В.Ф. Яковлев, Ю.К. Толстой та інші вчені [13, с. 107]. Цю функцію принципів можна назвати “зовні спрямованою”, оскільки її головна мета – індивідуалізація певної галузі права в системі права.

Адаптуючи думки вчених щодо формулювання значення принципів права [14, с. 186–201; 15, с. 61], можемо визначити, що значення принципів фінансового права полягає у тому, що вони: відображають сутність фінансового законодавства; дозволяють пояснити зміст норм фінансового законодавства; сприяють стабілізації фінансових правовідносин, обмежуючи їх певними нормативними рамками; сприяють поліпшенню розуміння фінансово-правових норм правозастосувачами; дозволяють визначити тенденції розвитку фінансового законодавства; визначають характер тлумачення і застосування норм фінансового права; сприяють правозастосовним органам у вирішенні питань, що недостатньо врегульовані нормами права; забезпечують вирішення справ, що виникли з відносин, не врегульованих нормами права; мають виховне значення і відіграють важливу роль у формуванні правосвідомості учасників фінансових правовідносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Малеин Н.С.* Правовые принципы, нормы и судебная практика / Н.С. Малеин // Государство и право. – 1996. – № 6. – С. 12–19.
2. *Старчук О.В.* Щодо поняття принципів права / О.В. Старчук // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 40–43.
3. *Хропанюк В.Н.* Теория государства и права : учеб. пособ. / В.Н. Хропанюк ; под ред. В.Г. Стрекозова. – 2-е изд., доп. и испр. – М. : ДТД, 1995. – 378 с.
4. *Смирнов О.В.* Основные принципы советского трудового права / О.В. Смирнов. – М. : Юрид. лит., 1977. – 216 с.
5. *Яковлев В.Ф.* Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений / В.Ф. Яковлев. – Свердловск : Урал. гос. ун-т, 1972.
6. *Александров Н.Г.* Социалистические принципы советского права / Н.Г. Александров // Совет. государство и право. – 1957. – № 11. – С. 17.
7. *Явич Л.С.* Право развитого социалистического общества. Сущность и принципы / Л.С. Явич. – М. : Юрид. лит., 1978. – 224 с.
8. *Недбайло П.Е.* Объективное и субъективное в праве (к итогам дискуссии) / П.Е. Недбайло // Правоведение. – 1974. – № 1. – С. 14–25.

9. *Вагина Н.М.* Принципы публичного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н.М. Вагина. – Самара, 2004. – 357 с.
10. *Фролов С.Е.* Принципы права : вопр. теории и методологии : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / С.Е. Фролов ; Костром. гос. технол. ун-т. – Н. Новгород, 2001. – 19 с.
11. *Чураков А.Н.* Принципы юридической ответственности : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / А.Н. Чураков. – Волгоград, 2000. – 20 с.
12. *Ковальчук А.Т.* Фінансове право України. Стан та перспективи розвитку / А.Т. Ковальчук. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 488 с.
13. *Мозолин В.П.* Система российского права (Доклад на всерос. конф. 14 ноября 2001 г.) / В.П. Мозолин // Государство и право. – 2003. – № 1. – С. 107–113.
14. *Петоченко Т.М.* Функции и принципы трудового права Республики Беларусь : общая характеристика и виды / Т.М. Петоченко // Современные проблемы правоведения. Сборник научных трудов. Вып. 1. – Минск : БГЭУ, 2011. – С. 186–201.
15. *Захаров А.Л.* Межотраслевые принципы права : дисс. ... канд. юрид. наук / А.Л. Захаров. – Самара. 2003. – 357 с.

Отримано 12.03.2013